

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванок Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

introduce new suffixes, prefixes and their meanings.

Key words: Ukrainian words, adaptation of borrowing, criteria of classification, source of borrowing, lexico-semantic meaning.

УДК 81'373.6122:001.4

Ольга СТЕПАНОВА

МЕТАФОРА У СФЕРІ СУЧАСНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

Статтю присвячено дослідженню метафор у сфері сучасної української терміносистеми, визначено природу метафори, проаналізовано загальні тенденції розвитку термінології, що виникає в результаті метафоричного переосмислення слів загальнонародної лексики.

Ключові слова: термінологіка, терміносистема, метафоричний термін, номінативна функція, джерело, мішень або об'єкт метафоричного осмислення.

Важливою рисою сучасної лінгвістики є прагнення вивчати мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю. Ще В. фон Гумбольдт зазначав, що вивчення мови не містить у собі кінцевої мети, а разом з іншими галузями служить вищій та загальній меті пізнання людиною себе та свого ставлення до навколишнього світу. Сучасні підходи до аналізу мови позначені зміщенням акценту з дослідження самодостатньої мовної системи на концептуальну, що підтверджують соціолінгвістичні, когнітивні та лінгвокультурологічні праці останніх років (Дж. Лакофф, А. Вежбицька, А.М. Баранов, Ю.М. Караулов, Ю.С. Степанов, Н.В. Павлович, Л.М. Синельникова, Г.М. Яворська, Т.В. Радзівська, С.А. Жаботинська, Ф.С. Бацевич та ін.).

У межах когнітивного підходу досліджуються всі яруси мови, проте найяскравішим виразником світогляду народу, його культури, особливостей мислення вважається, на наш погляд, лексика і особливо та її частина, яка утворена способом метафоричного переносу

Дослідження процесу термінологізації в спеціальній підмові дозволяє з'ясувати, як та або інша галузь людської діяльності виражена в мові, яким чином слова співвідносяться з життєвим досвідом, з навколишньою дійсністю; дає можливість виділити ті асоціації, що спричинили до утворення терміна.

Метафора за своєю природою є не лише мовним, а й концептуальним явищем (відповідно до теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, які трактують метафори як принципи, що організують сприйняття). Важливо зазначити, що, згідно з цією теорією, метафори можуть виражатися по-різному: не лише мовними знаками, а й

за допомогою засобів інших семіотичних систем, що разом утворюють семіосферу культури. Тому вивчення метафор може пролити світло на ширшу проблематику – зв'язок між мовою та культурою, мовою й соціумом.

Метою нашої розвідки є аналіз загальних тенденцій розвитку термінології, що виникає в результаті метафоричного переосмислення слів загальнонародної лексики.

Термінологія, як справедливо зауважує А.В. Крижанівська, стала наймобільнішою частиною лексики, в ній у першу чергу відбувається зрушення лексичної системи як на рівні семантики, так і на рівні способів номінації, оскільки термінологічна неологізація невіддільна від процесу наукового пізнання і перетворення реального світу [2: 12].

Таким чином, основна частина українських термінів – це загальноновживані лексеми. Так, із загальноновживаної лексики в якості термінів переноситься тільки звукова оболонка, яка в термінології уточнює семантику певного слова, найчастіше внаслідок звуження його значення. Метафорична номінація – це подвійний процес: „з одного боку, це поповнення новими значеннями, новими найменуваннями окремої термінологічної системи або галузі термінології – інакше кажучи – виникнення нових слів, а з іншого, з точки зору загального словникового складу мови, – це розширення значень, набуття нових термінологічних значень словами загального словникового складу мови” [5: 137]. Це підтверджує думку, що виникнення нових, які з'являються тільки в терміносистемах, значень у загальноновживаних словах пов'язане з проблемою полісемії.

Так, іменник *варіація* як загальноживане слово означає: „1) видозміна елементів чого-небудь при збереженні основних; 2) видозміна основної музичної теми, мелодії або її супроводу” [СУМ, 1: 293]. Цей же іменник є спеціальним терміном у галузі біології – „деякі відхилення від основного типу тварин і рослин” [СУМ, 1: 293].

Загальноживана лексема *аналогія* має значення: „1) подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями” [СУМ, 1: 47], але цей абстракт є терміном логіки, де його значення розвивається як переносне: „висновок, зроблений на підставі схожості, подібності у чому-небудь предметів, явищ, понять” [СУМ, 1: 47]. Третє значення аналізованої лексеми належить до лінгвістичної терміносистеми: „вплив одних елементів мови на інші однорідні чи споріднені з ними, в результаті чого менш впливові елементи змінюються за зразком більш впливових” [СУМ, 1: 47].

Абстрактний іменник *відродження* має значення: „розквіт, піднесення чого-небудь, що було в стані занепаду або на низькому рівні розвитку, воскресіння, повернення до життя” [СУМ, 1: 543]. У фізіологічного терміна *відродження* з’являється метафоричне значення: „відновлення організмом утрачених або пошкоджених частин тіла, органів, тканини тощо” [СУМ, 1: 543].

Книжна лексема *герметизація* має в сучасній українській мові одне значення: „забезпечення непроникності стінок і з’єднань, що обмежують внутрішні об’єми апаратів, машин, приміщень, споруд тощо” [СУМ, 2: 141]. У технічній літературі це значення має слово на позначення матеріалу, який не дозволяє проникнення певних речовин або газу [СУМ, 2: 141]. Друге значення з’являється внаслідок метафоризації, тобто перенесення за подібністю.

Внаслідок метафоричного переносу виникає і назва розділів механіки та музики *динаміка*. Так, у механіці розділ з такою назвою вивчає рух тіл під дією докладених до них сил, а в музиці – це розділ з теорії, в якому вивчаються відтінки сили звуку [СУМ, 2: 398]. Значення лексеми *динаміка*, що зафіксоване словниками сучасної української мови: „стан руху, хід розвитку, зміни чого-небудь” [СУМ, 2: 398].

Слово *вісник* в сучасній українській мові

вживається в переносному значення, яке утворене шляхом метафоричного переносу: „назва деяких періодичних видань, наприклад: *Вісник Академії наук*” [СУМ, 1: 564], проте первинне значення лексеми *вісник*: „той, хто приносить звістки, щось передвіщає; вістун, провісник” [СУМ, 1: 564].

Така множинність значень окремих слів може привести до появи полісемії термінологічних лексем.

Наприклад: психологічний термін *імунізація аудиторії* позначає „профілактичну пропагандистську роботу з метою запобігання можливого впливу іншої ідеології” [3: 68]. Поняття „імунізація” запозичене з медицини, де означає метод створення штучного імунітету. Ці два поняття пов’язує опорне значення „профілактика”, але термін *імунізація* у психології спеціалізував своє значення не на фізіології, а на психіці людини.

Принциповим для сучасної лінгвістичної науки є поняття про універсальність метафоризації, зумовленої специфікою пізнавальної діяльності людини. Під метафоризацією розуміємо семантичну модель формування у лексеми переносного значення, що веде до виникнення метафоричного лексико-семантичного варіанта, тобто метафори. Теоретично значущим є той факт, що метафора передає когнітивну інформацію і нове розуміння відношень між старим і новим знанням. Таким чином, метафора не лише формує уявлення про об’єкт, а й зумовлює спосіб та стиль мислення про нього.

Основними чинниками, що уможливають метафоричне перенесення імені однієї сутності на іншу є, по-перше узагальнювальна природа слова і потенційні можливості, які закладено в його змістовій структурі, а також спільний для всього людства механізм сприйняття реалій об’єктивного світу, що включає в себе три параметри: асоціативність, антропометричність і фіктивність.

Головна функція термінологічної метафори – номінативна. Метафора в термінології з’являється, насамперед, для того, щоб дати ім’я поняттю, яке до цього не мало словесного позначення, наприклад такі медичні терміни: *серцева блокада, тріщина шкіри, грудна жаба* та ін.

Здатність метафори синтезувати конкретне і

абстрактне, гіпотетичне і реальне, образно представляти як реальні відчутні об'єкти, так і невидимі і навіть неіснуючі робить її одним із найпопулярніших засобів номінації в галузі науки.

Так, термінологічне сполучення *випробування на герметичність* може використовуватись у багатьох галузях наук у значенні: „коефіцієнт критичної оцінки”, або термін із підмови фінансів *тарифна війна* використовується на позначення будь-якого вияву агресії або фізичного впливу на особу/ предмет.

Функції метафори в термінології не обмежуються номінативними. У випадках, коли метафора дає найменування гіпотетичним об'єктам, які досягаються тільки уявою, вона не стільки фіксує схожість, скільки задає її, тобто вказує дослідникам на ще невідомі подібності і аналогії: *валютний коридор, тваринний світ, гвардія депутатів, політичні баталії* та ін.

Термінологічна метафора може одночасно і формувати уявлення про даний об'єкт, і передбачати увесь хід думок, пов'язаний з ним, і, таким чином, виступати знаряддям мислення. Основним призначенням такої метафори є нова концептуалізація понять, які до цього осмислювались іншим чином, наприклад, *політичне чистилище, передвиборчі перегони, бої парламентських морських котиків, парламентський бордель* тощо. Саме у цьому вбачають визначальну характеристику метафори В.В. Петров, С.О. Мегентесов, С.С. Гусев, К.К. Жоль.

Метафоричний термін, як і будь-яке інше слово, утворене способом метафоричного переносу, може мати тісний зв'язок з конотативним аспектом значення, відбувається це тому, що будь-який перенос не обмежується використанням назви – разом з іменем переходить уся семантична інформація, що міститься у прототипі (слові, яке послужило основою для переносу): *психологічна втеча, реактивність організму, валютний коктейль* та ін.

На думку Т.Л. Канделаки, метафорична модель завжди є бінарною, бо в її основі лежить взаємодія двох інформаційно-смыслових сфер [1: 49]. У лінгвістичній літературі існує чимало термінів на означення цієї бінарми. Ми послуговуємося таким визначенням: той об'єкт, характеристики якого переносяться на іншій, називається *джерелом*, оскільки він слугує вихідною

точкою метафоризації, а предмет або ситуація, які образно інтерпретуються за допомогою метафоричної моделі, має назву *мішені* або *об'єкта метафоричного осмислення* [6: 8].

Прикладом можуть слугувати такі політичні метафори *головний український пролісок, парламентський кактус, нарцис української політики* тощо.

В аналізованих метафорах словом-джерелом виступають *пролісок*, який ужито в значенні „рання квітка”, *кактус* – „екзотична квітка”, *нарцис* – „квітка, що символізує самозакоханість, самозамилування”, тобто за допомогою слова-джерела утворено оригінальні метафоричні одиниці як з позитивною, так і з негативною оцінкою, які образно інтерпретуються смисловою моделлю. Очевидно, одночасне поєднання в мовному знакові його старих і нових гносеологічних зв'язків утворює образність.

Усі елементи конотативності, образності термінологічної метафори послаблені її вимушеною номінативністю, вони знаходяться у підрядній до сигніфікату позиції і мають тенденцію до згасання. Це найбільш повно простежується на прикладах метафор термінах, оскільки терміни здебільшого характеризуються точністю значення лексичних одиниць, що їх утворюють, наприклад: *медіатори нервової провідності, імунологічна реактивність організму, стаціонарна орбіта, сила струму, клінічна апробація* тощо.

Усі терміни, утворені способом метафоричного переносу, мотивовані. Внутрішньою формою метафоричного терміна є значення лексичної одиниці, використаної як матеріал для вторинної номінації. Прозора внутрішня форма зумовлює влучність метафоричного терміна, його осмисленість, легкість запам'ятовування, зв'язок з рідною мовою.

Таким чином, термін – це лексична одиниця мови для спеціальних цілей, яка позначає поняття теорії певної галузі знань чи діяльності.

Аналізований матеріал свідчить, що термін не обов'язково позбавлений образності і експресивності, а наявність у нього зазначених якостей не позбавляє терміна його сутності, що доводять терміни, утворені шляхом метафоричного переносу.

Метафорична номінація є характерною для творення термінів.

Механізм метафоричного термінотворення і формування метафор інших типів однаковий: на підставі аналогій між різними сутностями виникає нове утворення, яке поєднує в собі стару назву, семантичну інформацію значення слова-джерела переносу та інформацію про об'єкт, який одержав назву. Результат метафоричного переносу – слово, яке характеризується образністю і, можливо, емоційністю.

Вторинне найменування, зумовлене розвитком понятійної системи певної галузі знань, є виявом мовної економії.

Комунікативне завдання терміна спричиняє до переорієнтації зазначених властивостей з функції предикації на функцію номінації, яку метафоричний термін, завдяки саме образно-асоціативному комплексу виконує дещо „глибше”, ніж звичайний термін – він не тільки вербалізує те, що не мало до нього словесного позначення, він і виражає його, називає його суть: *інфляція галопуюча, голод грошовий, обвал грошової одиниці* та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Канделаки Т.Л. Работа по упорядочению терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом. – В кн. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 48–51.
2. Крижанівська А.В. Проблема упорядкування термінолексики на сучасному етапі // Мовознавство. – 1984. – №1. – С. 12–19.
3. Психологічний словник. – К.: Наукова думка, 1982. – 542 с.
4. Словник української мови: в 11-ти т. (СУМ) – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1 – П.
5. Родзевич Н.С. Метафора – спільне джерело творення термінологічної лексики в слов'янських і західноєвропейських мовах // Дослідження з лексикографії та лексикології. – К., 1965. – с. 137–165.
6. Чадюк О.М. Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 20 с.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена дослідженню метафор в сфері сучасної української терміносистеми, визначено природу метафори, проаналізовані загальні тенденції розвитку терминології, яка виникає в результаті метафоричного переосмислення слів обшарнової лексики.

УДК 811.161.2':81'38+26+373

Ольга ЖИРИК

МОДИФІКАЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СТИЛІСТИЧНО ТРАНСПОНОВАНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті на матеріалі загальномовних словників української мови ХХ – початку ХХІ століття проаналізовано зміни семантичної структури термінологічних одиниць у процесі їх стилістичної транспозиції. Виокремлено ступені ускладнення значеннєвої мікросистеми стилістичних транспозитів.

Ключові слова: стилістична транспозиція, стилістичний транспозит, семантична структура слова, переносне значення, мікрозначення.

Мова – складна ієрархічна система, існування якої детерміноване перманентною зміною елементів кожного її рівня. Найбільш динамічним є лексико-семантичний рівень, розвиток якого відбувається не лише шляхом входження нових лексем, але й шляхом зміни семантико-стилістичних характеристик уже наявних у мові лексичних одиниць. Серед транспозиційних процесів якісно вирізняється процес

стилістичної транспозиції термінів, сутність якого полягає у переході термінолексем або термінологічних значень до загальноживаного словникового фонду. Процес транспозиції терміноодиниць був предметом наукових пошуків (Муромцеві О. [1], Панько Т., Кочан І., Мацюк Г. [3], Ферм Л. [5], Нікітіна Ф. [2], Струганець Л. [4]), проте існує необхідність глибокого дослідження особливостей стилістичної транспозиції

ЗМІСТ

Розділ I. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилiстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ II. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ IV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепітем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискурсі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 13,4.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови